

„gyűlik puhán a korszak mocska”¹

Megjegyzések Petri György politikai lírájáról

E dolgozat a diktatúrára adott társadalmi viselkedésmódokon, társadalmi reakciókon belül az ellenzéki költői megnyilvánulásaival foglalkozik Petri György költészetében. Szükséges ugyanakkor mindjárt hangsúlyozni, hogy megközelítem elsősorban irodalmi és nem „történelmi”, ezért az ilyen típusú szövegek fölötti értékítélet pusztán irodalmi, esztétikai alapú, azaz a szövegeket magát, nem pedig a kordokumentumot illető. Továbbá jelen írás a Petri-recepciót befolyásoló politikai, történelmi, társadalmi tényezőket próbálja meg – a teljesség igénye nélkül – felvázolni.

Petri politikai habitusát egy igen érdekes eszmefuttatás során Margócsy István több szempontból is Petőfiéhez hasonlónak véli.² Legmeggyőzőbb érve talán a politikai líra *személyességének* a ténye, amely mindkét költőnél kétségbevonhatatlan evidenciaértékkel bír. Ez az összevetés még akkor is jogos lehet, ha tudjuk, hogy Petri maga több interjúban elhatárolódott ettől a hagyományosan Petőfiiben megtestesülő és Petri esetében is értelemszerűen kínálkozó archetípustól. Ugyanakkor Margócsy Petri politikai költészetének az életmű egyéb darabjaihoz mért erőtlenségének okait is jól megvilágítja.³

Kappanyos András a „Petri-mítosz” természetét elemezve Petrit tipikus anti-hősnek tekinti, akinek motivációit jellemének szubverzív hajlamából eredezteti.⁴ E szubverzív eszközei Petrinél: a tabusértés, a blaszfémia, a „megkövült konszenzusok aláásása.” Következtetésében Petrit a *kynikus* filozófusok egyik kései megtestesülésének látja. „A kynikus filozófia jelentős társadalmi változások korában jött létre”, a kynikusok folyamatos szubverzívja nyomás alatt tartotta a formálódó társadalmi rendszert, ezáltal járult hozzá jobbá tételükhöz. Ilyen nagy változás tanúja és minden bizonnyal (bár mérhetetlen mértékben) egyik előidézője volt Petri is. Politikai lírája is ebbe a kontextusba helyezve mutatja meg valódi értékét.

¹ Dolgozatom címét Petri *Hírösszefoglaló* című verséből vettem. A vers csonkítatlanul így hangzik: „Mint lépcsőzugban a pormacska / gyűlik puhán a korszak mocska.” – és Petri második, még nem szamizdat-kiadás, kötetében jelent meg 1974-ben.

² MARGÓCSY István, *Petri György: Összegyűjtött versek* = M. I., „Nagyon komoly játékok”, Bp., Pesti Szalon, 1996, 158–166.

³ „Petri *magyarázatokat* keres [...] politikai *magyarázatai* viszont időnként rövidre zárnak. Míg ama verseiben, melyek [...] több szférát próbáltak meg, s nagy sikerrel, egy nagy versbeszédben összetartani, a politika szférájának is több aspektusa jelent meg egyszerre (mit csinálnak velünk – mi történik velünk – mit csinálunk ezenközben mi magunk) a magyarázat egyszerre vonatkozott e hármasság minden egyes [...] tagjára. [...] Akkor azonban, amikor az igazából elidegenedett politika témája önállóodik [...] a »mit csinálnak velünk« kérdése jóformán kiszorítja a másik két kérdést, az átfogó megértés magyarázat igényének helyére a leleplezés indulata kerül [...] pozitív célkitűzései nincsenek.” (*I. m.*, 163–164.)

⁴ KAPPANYOS András, „Én itt egész jól”. *Én-narrációk Petri György költészetében*, Alföld, 2001/5, 58–63.

Bodor Béla Petri líráját az ellenbeszéd fogalma felől véli megragadhatónak és szinte maradéktalanul leírhatónak.⁵ Az ellenbeszéd természetének kiterjedt és meggyőző elemzését itt most teljes egészében nem idézhetem, csupán nagyvonalakban, az írásom szempontjából lényegesnek tetsző vonatkozásokat emelhetem ki. Ellenbeszéd tehát minden olyan megnyilvánulás, amely szembehelyezkedik a beszédközösség elvárásaival. Irodalmi alkotások esetében olyan művek, amelyek „beszédmódja szembefordul a beszédközösség törvényeivel, az olvasói várakozásokkal, és tudatosan elutasítja egy részüket vagy valamennyit. [...] A beszélő a konfrontációt választja.” „A legkönnyebben a politikai ellenbeszéd ismerhető fel, mely a »polisz« hatalmi és törvényi állapotának megsemmisítő megváltoztatására mozgósít.” „Ilyen ellenbeszéd persze minden társadalmi rendszerben megjelenhet, de a kiforrott demokrácia és a szólásszabadság viszonyai között sokkal ritkábban fordul elő [...] tartós konszolidáció nem kedvez az ilyen beszélői típus vagy pszichikum kialakulásának.” A politikai beszédre kiterjedő közmegegyezés a társadalomban élő ember életének legfontosabb, egész életét meghatározó normája. A közösségi kötődések közül a legerősebbek, a nemzethez, néphez, hazához, kultúrához tartozás deklarációi a politikai diskurzusban jelennek meg; és a modern, vagy akár posztmodern világban élő ember számára ezek a végtelenségig elvont és semmiféle gyakorlati tapasztalatra nem, csupán szavakból emelt architektúrára épülő fikatív szerkezetek jelenítik meg a legfontosabb értékeket, az összetartozást, a boldogságot, a szabadságot. Az ezt megcélzó ellenbeszéd tehát szintén igen intenzív elutasításba ütközik.” „Az 1960-80-as évek Magyarországon [...] a kölcsönösen előnyös elhallgatások és »a mérsékelt elnyomásért nagy szervilizmus« elvei működtek. Ezért a politikai ellenbeszéd radikális és arrogáns elutasítással találkozott a hallgatók, illetve olvasók döntő többsége részéről, [...] még a hallgatóság mérsékelt ellenzéki tagjai is személyes ellenségüként utálták” az ilyen beszéd kivitelezőjét, mert szubverzív tetteivel megzavarta a kialakult, kialakított nyugalom feltételrendszerét. Bodor a korszakban érvényes tiltásokra adható válaszok szerint a következő ellenbeszéd típusokat különbözteti meg Petrinél: 1956 emlegetése, ellenzéki politizálás, pesszimista világlátás, öncélú szexualitás, trágárság, ízléstelenség, vallásgyalázás, személyeskedés, töredékesség. Számunkra most az első kettő, azaz *1956 emlegetése* és az *ellenzékiesség vétkes* bír különös jelentőséggel, mert ezek jelentik Petri politikai tárgyú lírájának alapját.

A határokat, tabukat a politikai költészet esetében nem a morál, vagy vallásos erkölcs írott/íratlan szabályai rögzítik, hanem egy lényegében illegitim, represszív-opresszív hatalmi mechanika oktrojálja, ezért a határsértés természete is más. Petri politikai lírája mint kortűnet az adott politikai, társadalmi viszonyokra adott válasz. Ily módon nem függetleníthető azoktól a körülményektől, melyekre reflektálva megszületett.

Nehéz helyzetbe kerülhet az irodalmár, ha a „politikai”, „közéleti” líra példáival kell foglalkoznia annak egy életműben megkerülhetetlen súllyal való megmutatkozása miatt, ugyanis meglehetősen nehéz megítélni, hogy az ilyen típusú irodalom ese-

⁵ BODOR Béla, *A lírai ellenbeszéd alakzatai*, Kalligram, 2002/3, 35–59.

tében mennyire kell a hatást a politikai mondanivalónak és mennyire az adott mű esztétikai értékének tulajdonítani. Persze nem szabad elfeledni Petri szavait sem: „rendkívül speciális feltételeknek, mondjuk, egy 1848. március 15-nek kell együtt lenni, hogy egyetlen versnek igazán komoly politikai hatása legyen. De még egy olyan alkalom szülte és az alkalomhoz rendkívül passzoló vers, mint a *Nemzeti dal* sem idézte elő a forradalmat, legfeljebb képes volt költőileg szimbolizálni.”⁶ Különösen nehéz teheti a helyzetet az, hogy a viszonylag közeli diktatúra idején született verstermést vizsgálva akaratlanul is máig ható, eleven politikai kérdéseket érinthetünk. Noha Petri a politikai, közéleti költészet lehetőségével 1989 után már jóval ritkábban – akkor is jobbra a gyöngé bökversek szintjén – élt (jó érzéssel sejtve meg az effajta líra demokratikus körülmények közötti létjogának kérdésességét), még mindig elképzelhető (ráadásul, az ügy különös pikantériájaként, elsősorban a változás *után* kifejtett nézetei miatt), hogy az irodalomértők egy része azért nem olvassa műveit, mert nem ért egyet azzal, amit képviselt. Ez a fajta részleges elfogadottság viszont relativizálja a kanonizáltság kérdését, legyen bármennyire is erős az a kritikus-tábor, amely Petrit feltétel nélkül elfogadja, és bármilyen nagy a Petrit mitizáló olvasóközönség.

Mégis úgy vélem, hogy nem a politikai választóvonalak teszik problematikussá ezt a lírát. Sokkal szigorúbbnak kell lennünk, és számot kell vetnünk a Petri-féle politikai, közéleti líra *elavulásának* tényével, ami más, később tárgyalandó kérdéseket is implicál. Nem azért, mert azt egy Petri György nevű szerző művelte (aki azonos a Petri György nevű pártalapítóval, a *Beszélő* című politikai és kulturális folyóirat alapító-szerkesztőjével), hanem pusztán politikai, közéleti jellegük, azaz alkalmiságuk miatt vannak e költemények fokozottabban kitéve az elavulás veszélyének.

A politikai, társadalmi referencialitás egyéb problémákat is fölvet. Fölmerülhet ugyanis a kérdés, hogy a művek politikai, társadalmi vonatkozása időállóbb érték-e, mint irodalmi szövegfórmátumuk. Az irodalmi alkotások egyik félreértelmezési lehetősége, illetve értékelésüknek egyik nehézsége ugyanis épp abban rejlik, hogy a megjelenített, a kortárs befogadók számára még érthető történelmi, társadalmi háttér rohamos gyorsasággal megváltozhat, és olyan paradox helyzet állhat elő, hogy azon tulajdonságokat, amelyek a kortársak szemében e művek erejét adták, az utókor olvasója az alkotás elé boruló fátyolként érzékelheti, amely annak értelmezési lehetőségeit egyrészt leszűkíti, másrészt megnehezíti. Amint ugyanis ez a kortárs részesség megszűnik, az idődistancia, amely esetleg újabb történelmi, társadalmi viszonyokat is magával hoz, megnehezíti a mű teljes mélységű befogadását. Az alkotások társadalmi vonatkozásai ugyanis a befogadó számára csak addig értékesek és értékelhetőek, amíg azokat maga is tapasztalja, vagy emlékeiből, illetve egyéb forrásokból ismeri. Amint az olvasónak ez a fajta részessége megszűnik, a mű már nem képes úgy hatni, mint születése pillanatában. A közéleti, politikai és szociológikus vonatkozás tehát messzemenően viszonylagos, csak adott (nem behatárolható, de

⁶ „Robadtul unlak minket” (Kérdező: TÓDOR János) = PETRI György munkái III. Összegyűjtött interjúk, szerk. RÉZ Pál, LAKATOS András, VÁRADY Szabolcs, Bp., Magvető, 2005, 144. (A továbbiakban: PGyM III.)

megjósolhatóan véges) közösség, közeg számára érthető, befogadható előzetes ismeretek feltételezettsége nélkül. Ezért az olyan művek értékelése, amelyeknek érdemeit a kortárs kritika a társadalmi valóságábrázolásuk hitelességében, politikai szókimondásukban vagy valami hasonlóban találja meg, idővel alapvetően megváltozhat. A kortársaknak még releváns vonatkozások elhalványulhatnak, a politikai utalások jelentősége a kortárs részesség elmaradásával csökkenhet, ki is maradhat az újabb értelmezésekből, igaz, helyére más – az adott korban valami miatt esetleg nem észlelhető – relációk kerülhetnek, amelyeket talán épp az idődistancia által biztosított tágabb aspektus tesz nyilvánvalóvá. Ám még ekkor is, egy más szempontú elemzés, mely például bizonyos társadalmi jelenségek irodalmi megjelenését vizsgálja egy adott korban, felelevenítheti és felhasználhatja a műveknek e vonatkozásait, ekkor azonban a szöveg irodalmisága másodlagos szempont lesz a kordokumentáció mellett.

Annak a – történelmi szituációból következő – biografikus ténynek tehát, hogy Petri határozottan véleményt nyilvánított közéleti, politikai kérdésekben, két, maig ható következménye van. Az első nem új keletű, már a költő életében jelent: ez a politikai indokoltaságú elutasítás. A második napjainkban is zajlik: kontextusának eltűnésével, születésük pillanatában még aktuálpolitikai jellegű lírai reflexióinak történelmi jellegű utalásokká válásával politikai lírája rohamosan elavul. Harmadszor, és talán e helyt ez a legfontosabb: a kortárs részesség megszűnésével (mely valamiképp eltakarta a megítélés irodalmi, esztétikai aspektusait), jobban ráláthatunk a Petri-líra e vonulatának gyakran rikító gyöngeségeire.

Minden befogadás-történetnek meg kell hoznia a saját döntéseit. Úgy érzem, a Petri-recepció ma eljutott egy „kritikus” pontra, amikor már nem hat olyan erősen, elevenen a szerzői személyiség, a versek jó részének a kontextusa is aktualitását veszítette, és a szövegeknek önmagukban kell megtalálniuk útjukat a kanonizáció végső, befejezettségében már nem sokat módosuló mozzanatához. Nem a teljes életművet fenyegeti a veszély, viszont a szöveghalmaz egy egyébként terjedelmileg nem is olyan jelentéktelen hányada inog: már nem lendíti sem az említett erőteljes szerzői aura, sem a kor körülményei, amelyekre válaszként – ellenbeszéd formájában – megszülettek. A maguk pőreségében azonban (azon iskolás kategórián túl, amelynek poétikai aspektusát nehezen találhatni, épp ezért csak korlátozott irodalomtörténeti érdeklődésre számíthatnak – tehát azon túl, hogy kortünetnek ismerhetjük el őket) ezek a szövegek csak elvéve mutatnak túl önmagukon. (Kiemelkedő, érvényes alkotások ebben a tematikában is születtek természetesen, ilyen például a *Bibó temetése* című vers a maga groteszk, ironikus életképjellegével, szarkasztikus humorával.) Továbbá a kifejezetten ezt a jelentésséget faggató értelmezői kérdések is, most úgy tűnik, némi szellemi impotenciára utalnak, és eleve az önmagukba záródás kudarcára vannak ítélve, lévén, hogy e szövegek erősen kontextusfüggők, azon kívül kerülvén a nagy megállapítások lehetősége elenyésző.

A megjelenésekor épp politikai, közéleti okú dühe miatt – még a korlátozott nyilvánosság körülményei ellenére is – roppant népszerű *Örökhétfő* verseinek utalásrendszere 1989 után lényegében érvényét veszítette, történelemkönyvek lapjaira

szorult, mára megkopott. Ezek a versek ma nem úgy lépnek dialógusba olvasójukkal, mint ahogy azt harmincegynéhány éve tették. Akkor ez a líra a hatalom által kialakított hétköznapiok kialakított tabujait sértette. A szöveg eredeti kontextusának történelmivé válásával annak dialogicitása, a párbeszédbe lépés lehetősége csökkenni kezd. Ha a befogadói oldalon a megértés feltételei ilyen radikális átrendeződésen esnek át, a szövegnek a szerző által szándékolt alapvető, eredeti „jelentése” tűnik el (ez egyébként a nem politikai líra esetében nem lehet probléma). Tehát addig működtek az *Örökhétfő* egyébként gyakran kifejezetten gyöngye versei, ameddig egy közös társadalmi kontextus által létrehozott értelmezői térben érvényesülhettek. Érdekes, hogy azok a kötetek, amelyek a Petri-értés és befogadás centrumát képezték a kilencvenes évek elejének Petri-divatjában (elsősorban az első szamizdat-kötet gyakorolt elementáris hatást – valószínűleg épp a gátak felszakadása, a cenzurális korlátok megszűnése fölötti eufória mián) mára kissé perifériára kerültek, talán épp a bennük reflektált „valóság” megváltozása miatt. A szamizdat kiadásban kivételes példányszámot elérő, már akkoriban is gyakran idézett, „szállóigévé lett” versek mára nehézkessé váltak. (Persze fontos tisztában lennünk a szamizdat-kiadásban megjelent munkák kortárs befogadásának és – ezzel értelemszerű összefüggésben – hatásának a részlegességével, korlátozott, noha viszonylag jól körülhatárolható, körön belüli érvényesülésével.) Úgy hiszem (Margócsy Istvánnal egyetértve), hogy a Petri-lírának nem ezek a legmaradandóbb pontjai. Úgy tűnik, akkor egyszerűségükkel, leplezetlen referencialitásukkal, valamiféle alkalmiságukkal betöltötték szerepüket. Díszleteik, hátterük, a kor letűnt, kimúlt. Korrajzként, kortünetként továbbra is fungálnak, illusztrálnak egy történelemmé vált időszakot, versként azonban egyre kevésbé. Szigorúan véve saját korukban sem versek voltak ezek.

Petri mindezt nagyon jól tudhatta. Egy helyütt kifejtette, hogy a politika is elsősorban mint költészeti alapanyag érdekelte: „Számomra a politika mint művészi téma érdekes.”⁷ Az 1989-es fordulat után lényegében aktív politikai szerepet sohasem vállalt, noha, elmondása szerint, érték megkeresések. Véleménye volt minderről, ezt, ha kérdezték, kifejtette, ám komolyan vehető politikai verset már nem írt. Ennek vallomásaiból leszűrhetően két oka van:

A politikától való visszavonulásomnak az a fő oka, hogy nem érzem magam profinak ezen a területen. [...] Ami pedig a politikai költészetet illeti: abban a konstellációban, amikor én a politikai verseimet írtam, sokkal általánosabb szinten vetődtek fel a kérdések. Akkor arról volt szó, hogy elfogadható-e egy rezsim a maga illúziójával, életstílusával, politikai pszichológiájával. Akkor arról írtam, hogy milyen ez a rendszer, most viszont napi döntésekről van szó. Ezek, őszintén szólva, nem érdekelnek. Pontosabban: mint költőt nem érdekelnek.⁸

⁷ *Az író a létezészukumában dolgozik* [a kérdező: KOVÁCS Júlia], PGyM III. 104. Megjegyzendő egyébiránt, hogy Petri minden életseményt poétikai kérdésként élt meg, így volt később gyógyíthatatlan betegségével is: „amikor néhány éve súlyosan megjelent ez az új téma az életemben, rögtön költőként kezdett el izgatni, hogy mire lehet felhasználni a halált. Arra gondoltam, akkor most ez lesz a lírai anyagom, az aktuális témám, hogy beteg vagyok, s közelesem meghalok. [...] Megpróbálom tehát programszerűen, költőként kiaknázni ezt a helyzetet – mindazt, amivel a betegségem következtében szembesülnöm kell”. (*Az utókornak nem üzenek semmit* – Keresztury Tibor beszélgetése Petri Györggyel. PGyM III., 448.) PGyM III., 448.)

⁸ „Én nem az ellenségek bándja voltam” [a kérdező: KISBALI László], PGyM III. 138.

A másik ok Petri lírafelfogásával kapcsolatos:

mindig úgy gondoltam, politikai tárgyú eszmék, gondolatok népszerűsítésére az újságírás való. [...] hisz a tapasztalat azt mutatja, ha egy vers megjelenése széles körű társadalmi esemény, nem pedig irodalmárok meghitt ügye, akkor közel vagyunk a diktatúrához. [...] Most inkább az a baj, hogy afféle hellenisztikus korszakot élünk, amikor minden lehet, de az egésznek semmiféle tétje nincs, még esztétikai értelemben sem.⁹

Másutt sommásan így fogalmaz: a „politikai vers muzeális műfaj”.¹⁰

A Petri-recepció átrendeződését mutatja az is, hogy most, a szerző halála után tizenhárom évvel, az első és az utolsó kötet emelkedik ki az életműből. (Utóbbi már bizonyos megszorításokkal, elsősorban a valóban rendkívül szokatlan, újszerű hangnemben megszólaló halállíra miatt.) Azaz a nagyon határozott pályakezdő kiállítás és a tudatos távozás versdokumentumai tűnnek a Petri-líra legmaradandóbb, centrális részének. Az első kötet a legmeggyőzőbb erejű. Talán paradoxon, de a *Magyarázatok M. számára* látszik a *legérettebb* Petri kötetnek. Az ezután következők inkább e könyv függelékének tűnnek: sok a gyöngé darab, noha rengeteg az erős verssor és van pár igen jó vers is. Dezintegráció, töredezettség jellemzi e későbbi gyűjteményeket az első kötet rigorózus feszességéhez viszonyítva. Továbbá a *Magyarázatok...* közéleti, politikai utalásai is csak helyenként zavaróak, az utókor olvasója különösebb jegyzetapparátus nélkül is értelmezheti majd ezeket. Annak ellenére látszik tehát a pálya csúcának a *Magyarázatok...*, hogy lényegében – mint mondani szokás – ez is saját korának nyomasztó hangulatát kölcsönözve fogant, és telítve van e kort idéző allúziókkal. Maradandóságának talán épp az a záloga, hogy ezen allúziók jobbára feloldatlanok maradnak, konkretizáció nélküliek, behelyettesíthetőek.

⁹ „Az utókornak nem üzzenek semmit” [a kérdező: KERESZTURY Tibor], PGyM III, 451.

¹⁰ „A forradalmat nem lehet jegelni” [a kérdező: KISBALI László], PGyM III, 308.